

OVIDIU CRISTEA

ȘTEFAN CEL MARE ÎN SURSELE VENEȚIENE: CÂTEVA CONSIDERAȚII

Se spune că este mai ușor să faci să iasă duhul din sticlă decât să îl obligi să intre la loc în ea. Cu alte cuvinte, atunci când am propus pentru comunicarea de față o analiză a informațiilor despre Moldova lui Ștefan cel Mare în cronicistica venețiană, nu eram nici pe departe conștient de dificultatea unui asemenea demers. În primul rând, o bună parte a documentației rămâne încă foarte puțin accesibilă cercetătorilor români, atâta timp cât la *Biblioteca Nazionale Marciana* și la *Archivio di Stato* din Veneția se păstrează un număr însemnat de cronici manuscrise. Chiar dacă se poate accepta faptul că Țările Române nu au constituit pentru cronicistica venețiană un punct special de atracție¹, ar fi nevoie totuși de inventarierea informațiilor cuprinse de aceste cronici, de compararea cu ceea ce este cunoscut din textele publicate, de stabilirea – în măsura în care este posibil – a surselor de informație folosite la redactarea lor, pentru a încerca o evaluare a prezenței lui Ștefan cel Mare în documentele de acest tip.

O altă problemă ar putea rezulta din încercarea de a aduce la un numitor comun surse cu un caracter diferit. Cu riscul de a repeta un truism, cred că ar fi greșit să aplicăm aceeași grilă de lectură pentru instrucțiunile Senatului venețian adresate lui Emanuele Gerardo, pentru cele două memorii ale lui Matteo Muriano, pentru rapoartele reprezentanților *Serenissimei* la Buda sau la Constantinopol, pentru relatarea lui Giovanni Maria Angiolello, pentru „Jurnalele” lui Marino Sanudo cel Tânăr și pentru cronicile venețiene care conțin referiri despre Moldova lui Ștefan cel Mare². Primele dezvăluie obiectivele conducerii Republicii Sfântului Marcu într-o conjunctură aparte. Eforturile diplomatice au urmărit încurajarea acțiunilor antiotomane întreprinse de Ștefan³ și integrarea lor într-un plan de mare

---

¹ Șerban Marin, *I valacchi nella cronachistica veneziana: tra realtà e finzione*, în vol. *Dall'Adriatico al Mar Nero: Veneziani e Romeni, tracciati di storie comuni*, a cura di Grigore Arbore Popescu, Roma, 2003, p. 112.

² Am lăsat la o parte informațiile din lucrarea lui Theodor Spandugino Cantacuzino și a florentinului Andrea Cambini care fac obiectul analizei lui Gianluca Masi, *Stefano il Grande e la Moldavia nei Commentari di Andrea Cambini e Theodoro Spandugino Cantacuzeno* (sub tipar), în „Annuario. Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica”; în privința lui Cambini, amintesc doar de confuzia dintre Vlatko Kosaca și Ștefan cel Mare datorată transpunerii în limba italiană a numelui dinastului bosniac – „Valacheo”; pentru detalii, v. Ovidiu Cristea, *Acest domn de la miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene*, București, 2004, p. 75–76.

³ Pentru raporturile domnului Moldovei cu Veneția fundamentale rămân studiile lui Nicolae Iorga, *Veneția în Marea Neagră. III. Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al*

anvergură – „proiectul scitic” – problemă reluată recent de d-l Nagy Pienaru⁴. Memoriile lui Muriano țin de aceeași problemă a raporturilor moldo-venețiene, dar conjunctura internațională, în momentul elaborării lor, se modificase sensibil. Spre deosebire de războiul anterior, în care Veneția intrase convinsă de superioritatea ce o deținea pe mare, în 1499 – anul izbucnirii conflictului cu Baiazid al II-lea – această convingere dispăruse. „*Venetiani non pono navigare per mare per dubio del Turcho*” afirmă o sursă contemporană⁵, iar Girolamo Priuli se face la rândul său ecoul celor care vedeau în lupta cu Imperiul Otoman o înfruntare în care *Serenissima* se afla în netă inferioritate: „*De quanta fama, orgoglio et quanta grande et spaventosa potentia, risonava a quei tempi la potentia turchesca per mare et per terra* [subl. m.] *contra venetiani esser mossa, non he possibil che cum cento ligne tutti lo potesse dechiarir nec etiam descriverllo, che veramente faceva paura a tuto il mondo, né mai tante ne hebe il famoso Xersse. Se divulgava mai per alchun tempo niuno signor del mondo si christiano come infidelle aver ad uno trato né in una impresa promosso tanta gente, quanta a hora se diceva*”⁶. În această situație, era vitală resuscitarea vechilor aliați din războiul dus împotriva lui Mehmed al II-lea⁷, iar rapoartele lui Muriano răspund chestionarului pe care orice reprezentant diplomatic îl primea la plecarea în misiune.

Rapoartele reprezentanților venețieni expediate spre metropolă din centre în care ajungeau informații despre Ștefan cel Mare țineau cont de directivele primite, dar, în același timp, depindeau de foarte mulți parametri variabili. De foarte multe ori, în lipsa unor știri sigure, autorii acestor *dispacci* se făceau ecoul zvonurilor care circulau în legătură cu un anumit eveniment, în așteptarea unor informații din sursă de primă mână care să le confirme. De aceea, în multe situații, bailii sau ambasadorii venețieni precizau în depeșele adresate dogelui și Senatului

---

dezvoltării lor, în idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. îngrijită de Șerban Papacostea, București, 1984, p. 230–296, și Șerban Papacostea, *Venise et les Pays Roumains au Moyen Âge*, în vol. *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, a cura di Agostino Pertusi, I/2, Firenze, 1973, p. 599–624. Studiul semnat de Adrian Niculescu, *Diplomazia venețiană e il principe Ștefan cel Mare di Moldavia (1457–1504) durante la guerra contro i Turchi del 1463–1479*, în vol. *Italia e Romania. Due popoli e due storie a confronto (sec. XIV–XVIII)*, a cura di Sante Graciotti, Firenze, p. 98–139 nu aduce nimic în plus, deși autorul ar fi găsit suficient material în bibliotecile și arhivele italiene. Rămâne la fel de bizară restrângerea analizei la anii 1463–1479, atâta timp cât contacte diplomatice au existat până la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare.

⁴ Nagy Pienaru, „Proiectul scitic”. *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Hoarda Mare*, în **RI**, XIV, 2003, 5–6, p. 121–135.

⁵ *Diario Ferrarese dall'anno 1409 sino al 1502*, ed. G. Pardi, în „*Rerum Italicarum Scriptores*”, t. XXIV, Bologna, f.a., p. 245.

⁶ *I Diarii di Girolamo Priuli [Aa. 1494/1512]*, I, a cura di Arturo Segre, Bologna, 1921, p. 141.

⁷ Conjunctura internațională a fost studiată de Eugen Denize, *Ștefan cel Mare și războiul otomano-venețian din 1499–1503*, în **RdI**, XII, 1988, 10, p. 977–991.

venețian dacă știrile proveneau dintr-o sursă demnă de încredere sau dacă constituiau doar o sinteză a zvonurilor care circulau.

„Jurnalele” lui Marino Sanudo constituie cel mai bun exemplu în acest sens și acest izvor a fost folosit din plin de autorii care s-au arătat interesați de calitatea știrilor și de felul în care acestea circulau la sfârșitul secolului al XV-lea și în primele decenii ale celui de al XVI-lea⁸. Este în fapt vorba de o masă „brută” de informații care reflectă în foarte mică măsură (aș spune chiar deloc) punctul de vedere al lui Marino Sanudo, cât punctul de vedere al unor supuși venețieni (și nu numai) care, aflați în diferite colțuri ale continentului sau ale Mediteranei, transmiteau spre metropolă știri despre cele mai importante evenimente politice sau economice. De multe ori, era vorba despre lucruri auzite, a căror credibilitate rămânea adesea îndoielnică. Ar fi riscant deci să vorbim despre „imagine” atâta timp cât nu știm, în toate cazurile, nici cine este emițătorul și nici prin câte „oglinzi” această „imagine” a fost reflectată până a ajunge să fie înregistrată în scris în „Jurnalele” lui Sanudo.

În sfârșit, și această constatare este o altă banalitate, relatarea făcută de Angiolello – martor ocular al campaniei lui Mehmed al II-lea în Moldova (1476) – diferă esențial de cea a altor izvoare narrative venețiene, care se referă la această înfruntare doar tangențial și care au folosit în redactare nu propriile impresii, ci alte surse.

S-ar mai impune o precizare legată de distincția operată între izvoarele narrative venețiene și „Jurnalele” lui Marino Sanudo „cel Tânăr”. Nu cred, asemenea d-lui Eugen Denize, că această lucrare ar fi o „adevărată istorie universală”⁹ (abordare aproape inexistentă în istoriografia venețiană)¹⁰ și nici măcar o cronică¹¹, chiar dacă lucrarea se apropie destul de mult de genul analitic,

⁸ V. lucrarea de referință a lui Pierre Sardella, *Nouvelles et spéculations à Venise au début du XVIe siècle*, Paris, f.a., *passim*; o analiză și o traducere în limba română a informațiilor despre Țările Române în „Jurnale” a întreprins Șerban Marin, *Țările Române monitorizate de Marino Sanudo*, în „Litere, Arte, Idei. Supliment de cultură al ziarului Cotidianul”, s. n., 9 (265), an. VIII, 3 martie 2003, p. 3–6, dar caracterul publicației a făcut ca această contribuție să treacă practic neobservată; pentru problema circulației știrilor, v. și Ovidiu Cristea, *Știrea – „marfă de lux”. Mărturiile venețiene din primele decenii ale secolului al XVI-lea*, în **RI**, XIV, 2003, 3–4, p. 195–209.

⁹ Eugen Denize, *Ștefan cel Mare în I Diarii lui Marino Sanudo*, în **SMIM**, XXII, 2004, p. 138.

¹⁰ Excepția o constituie Paolino da Venezia, dar acest autor a fost un minorit care a scris la curtea papei Ioan al XXII-lea; v. Antonio Carile, *Aspetti della cronachistica veneziana nei secoli XIII e XIV*, în vol. *La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi*, a cura di Agostino Pertusi, Firenze, 1970, p. 75–120. A. Carile face o analiză a surselor narrative venețiene elaborate între 1267 și 1344. Pentru perioada ulterioară, v., în același volum, studiul semnat de Giorgio Cracco, *Il pensiero storico di fronte ai problemi del comune Veneziano*, p. 45–74; cf. Franco Gaeta, *Storiografia, coscienza nazionale e politica culturale nella Venezia del Rinascimento*, în vol. *Storia della cultura Veneta dal primo Quattrocento al Concilio di Trento*, vol. III/1, Vicenza, 1980, p. 11–24.

¹¹ E. Denize, *Ștefan cel Mare în I Diarii*, p. 138, o descrie drept „cea mai importantă cronică a Veneției de la sfârșitul secolului al XV-lea și din prima jumătate a secolului al XVI-lea”, „o cronică foarte precisă, dar nici pe departe perfectă”, o „cronică monumentală”.

care pare să fi fost foarte răspândit în istoriografia venețiană a secolului al XV-lea¹². În fapt, avem de-a face mai degrabă cu o uriașă colecție de fișe pe care Sanudo le-a strâns în vederea redactării unei istorii a Republicii. Eforturile sale au fost însă mai apreciate de istoricii moderni decât de contemporanii săi, deoarece autorul „Jurnalelor” nu a primit niciodată calitatea de istoric oficial pe care spera să o obțină. Lucrarea lui Sanudo ne permite de foarte multe ori să sesizăm aspecte ignorate de sursele narative sau diplomatice și, în egală măsură, ne poate spune câte ceva și despre felul în care unii dintre cronicarii sau analiștii venețieni foloseau informațiile la care aveau acces. În acest sens, o comparație între *Diarii* și lucrarea lui Domenico Malipiero¹³ poate fi concludentă; astfel, sub anul 1496 autorul „Analelor Venețiene” notează că „*El mese d'Agosto, Onghari ha rotto 3.000 Turchi a i confini e li Re d'Ongharia e Bohemia fa zente per mandarlea Licostano e da Constantinopoli e sta manda a quella volta 1.000 gianizzeri*”¹⁴. Într-o formă dezvoltată, știrea se regăsește și în *I Diarii*: „*Ancora vene lettere di Syo de Zuam de Tabia consolo, de 18 lujo, come havia lettere di Pera di 2 dito per lo ritorno di l'ambasador di maonesi da poi consignato il tributo al Turco; in quelli zorni era zonto corieri de li confini di Hungaria; come hungari con insidie haveano rotto turchi 3.000 i qualli stavano deputati a guardia de quelli confini, et che il re di Hungaria e Boemia feva exercito per mandar a Licostomo. Per le qual novità, el signor Bayseto havia mandato a quelli confini 1.000 janizari, e fato proclamar in besastan a Costantinopoli che tutti li diputati andar in campo, debiano star preparati per andarvi*”¹⁵. La fel de instructivă este și reflectarea unor evenimente care s-ar fi produs în 1497; pentru Domenico Malipiero, s-ar fi aflat că „*El Re de Polonia, e'l Re de Bohemia ha fatto 40.000 fanti per uno e son andati in Valachia verso'l paese de Tartari, e hanno preso un luogo, nominado Lerexo, a marina verso Caffa; e Turchi, per questo moto, ha habudo commodita de metterser in ordine per andar a la guerra*”¹⁶. Din nou putem găsi un corespondent al acestei informații în „Jurnalele” lui Sanudo care precizează și sursa de informație: o scrisoare trimisă din Chios, la 25 iunie 1497. Potrivit acesteia, „*E sta scritto como il re di Polana, Boemia e Hungaria, tres concordos fecerunt exercitum et hanno preso luogi in Tartaria, i qual confina cum Pollana. Etiam Moncastro e Licostomo*

¹² A. Carile, *Aspetti*, p. 87.

¹³ Domenico Malipiero, *Annali Veneti dall'anno 1457 al 1500*, în *Archivio Storico Italiano*, t. VII, parte prima & seconda, ed. Francesco Longo, Firenze, p. 1843–1844.

¹⁴ *Ibidem*, p. 152.

¹⁵ *I Diarii di Marino Sanudo (MCCCCXCVI – MDXXXIII)*, t. I, publicato per cura di F. Stefani, Venetia, 1879, col. 295, publică informația sub luna septembrie; E. Denize, *Ștefan cel Mare în I Diarii*, p. 139 sesizează, la rândul său, asemănarea și consideră că ar fi fost vorba de un ecou al dorinței lui Ștefan de a recupera cetățile pierdute în 1484. Ipoteza nu poate fi exclusă, dar rămâne să ne întrebăm de ce a circulat o asemenea informație „falsă” tocmai în 1496? Pe de altă parte, se poate observa că textul nu conține o referire explicită la Moldova și că, probabil, prin frontierele (*confini*) menționate se înțelege granița ungaro-otomană.

¹⁶ Domenico Malipiero, *Annali Veneti*, p. 158.

et a preso el castello dicto Larexo a la marina et dice andarano scorando fino a Caffa. E Polo mio fradelo me scrive de Bursa, de 8 zugno queste parole «Dicte fuerunt aliqua de ungaris et polonis propter quod factum fuit praeceptum [...]. Lo capitano di armata dil Signor, me ha confirmato lo Signor turcho ha mandato janizari a Moncastro e Licostomo per novita sequita»¹⁷.

Compararea celor două surse ilustrează faptul că Malipiero a rezumat de fiecare dată conținutul unor scrisori pe care le-a avut la îndemână. Marino Sanudo pare să fi folosit aceleași documente, dar oferă de fiecare dată câteva informații suplimentare, în primul rând asupra centrului din care a fost primită știrea. În ambele situații, aceasta a sosit din Chios, în primul caz fiind menționat faptul că expeditorul era o persoană oficială care, la rândul său, primise informațiile din Pera; în al doilea caz, a fost vorba de o scrisoare a consulului venețian din insulă adresată nobilului venețian Pietro Dolfin.

Prima știre, despre ciocnirea care pare să fi avut loc către sfârșitul lunii mai la „frontierele” Ungariei, a ajuns în septembrie la Veneția străbătând traseul Constantinopol-Pera-Chios. A doua pare să fi urmat același traseu, iar Sanudo a completat-o cu informații pe care fratele său, aflat la Bursa, i le trimisese în legătură cu aceleași evenimente.

Insistența asupra acestor aspecte nu se datorează unei preocupări de a discuta „cât mai tehnic problemele de istorie diplomatică și confruntările în care era angrenat Ștefan”¹⁸, cât pentru a înțelege cât mai bine metoda de lucru a cronicarilor venețieni și factorii de care trebuie să ținem cont atunci când încercăm o evaluare, fie și parțială, a informațiilor referitoare la Ștefan cel Mare.

Probleme terminologice

S-a făcut de mult timp constatarea că sursele occidentale folosesc adeseori denumirea „Valahia” atunci când se referă la Moldova¹⁹. Izvoarele venețiene nu fac excepție și, pe perioada domniei lui Ștefan cel Mare, termenul Valahia desemnează adeseori țara Mușatinilor. Este cazul lucrării lui Domenico Malipiero²⁰ (care folosește și varianta *Valachia superior*)²¹, a „Vieților dogilor”, elaborată de Marino Sanudo²², a Cronicii Anonimului Veronez²³ sau a relatării lui Andrea

¹⁷ *I Diarii*, col. 756–757.

¹⁸ Este reproșul pe care mi-l adresează d-l Ovidiu Pecican, *Ștefan cel Mare, un militar sanctificat*, în „Idei în Dialog”, nr. 3/2004, p. 39.

¹⁹ E. Denize, *Ștefan cel Mare în I Diarii*, p. 139.

²⁰ Domenico Malipiero, *op. cit.*, p. 110. Valachia apare și în contextul campaniei lui Mehmed al II-lea împotriva lui „Signor Viacola”, dar în acest caz este evident vorba de Țara Românească.

²¹ *Ibidem*, p. 108.

²² Marino Sanudo il Giovane, *Le Vite dei Dogi (1474–1494)*, I, edizione critica e note a cura di Angela Caracciolo Aricò, Padova, 1989, p. 12.

²³ *Cronaca di Anonimo Veronese 1446–1488*, edita la prima volta ed illustrate da Giovanni Soranzo, Venezia, 1915, p. 307. Pentru informațiile privind Țara Românească și Moldova din această

Gritti²⁴, pentru a alege doar câteva exemple. Acest termen coexistă însă, uneori la același autor, cu termeni precum Moldavia (var. Mondavia) sau Carabogdan. Uneori avem de-a face cu o combinație între acestea (de exemplu, *Stefano Carabogdan*)²⁵, iar în alte situații numele turcesc al țării este considerat a fi nume de persoană (*Carabogdan Vaiuoda della Valachia*)²⁶. Formula cea mai cuprinzătoare și mai spectaculoasă este poate *Stephano de Mondavia Charabodam et ducha Ulacho*²⁷, întâlnită într-un raport din 1497, inserat de Marino Sanudo în „Jurnale”. În acest caz, „Carabogdan” pare să fie înțeles ca un fel de titlu sau de supranume, așa cum, în veacul al XVI-lea, apelativul „Sofi” a fost folosit de occidentali pentru toți șahii Persiei Safavide²⁸.

Așa cum se poate bănui, această imprecizie terminologică se datorează mai puțin gradului de cunoștințe geografice sau a lipsei de consecvență a autorilor venețieni, cât fidelității față de izvoarele utilizate. Se poate afirma chiar că reprezentanții venețieni au respectat terminologia utilizată de un anumit mediu politic; un exemplu tot din secolul al XVI-lea îl constituie cazul lui Girolamo Lippomano. Atunci când s-a aflat în Polonia, ambasadorul venețian s-a adaptat terminologiei polone în privința Țărilor Române²⁹. După ce, ulterior, a fost desemnat bail al Republicii la Constantinopol, a adoptat-o pe cea otomană. Ar fi deci posibil să identificăm zona de proveniență a unei știri în funcție de terminologia utilizată? Răspunsul pare afirmativ, dar există prea multe excepții pentru a avea o certitudine. Cum și astăzi autori occidentali mai fac uneori confuzie între Țara Românească și Moldova³⁰, nu trebuie să ne mirăm că mai făceau și oamenii secolelor XV–XVI.

Exemplul lui Francesco Sansovino poate fi unul relevant. În *Annali turcheschi*³¹, publicată la Veneția în 1573, autorul menționat include referiri la

cronică, v. Andrei Pippidi, *Noi izvoare italiene despre Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare*, în **SMIM**, XX, 2002, p. 15–21.

²⁴ *Le Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, ed. da Eugenio Alberi, s. III, vol. III, p. 20.

²⁵ *I Diarii*, I, col. 950; cf. E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor culese de...*, VIII (1376–1650), București, 1894, doc. XXXI, p. 28: „Stephano Carabogdan Valacho”.

²⁶ *Historie di Messer Marco Guazzo*, Venetia, 1545, p. 30f.

²⁷ *I Diarii*, I, col. 740.

²⁸ Un precedent exista și pentru suveranii *Akkoyunlu*. În septembrie 1484, bailul Pietro Bembo amintea de sosirea unui ambasador al lui „Uzun Hassan” la Constantinopol deși era vorba de un trimis al lui Yakub, fiul și succesorul adversarului lui Mehmed al II-lea; v. Ovidiu Cristea, *Acest domn de la miazănoapte...*, p. 138–139.

²⁹ Archivio di Stato Venezia, fond *Secreta Archivio Proprio Polonia*, filza 1; v., de exemplu, documentul din 28 aprilie 1574 (f. 62^v), unde Valachia desemnează Moldova, iar Moldova este termenul folosit pentru a desemna Țara Românească. La 24 mai 1574, domnul Țării Românești apare drept „*Moldavo cioe'l Transalpino*” (*ibidem*, p. 75^v).

³⁰ Un singur exemplu: Sydney Nettleton Fischer, *The Foreign Relations of Turkey 1481–1512*, Urbana, 1948, p. 28: „Karabogdan the prince of Wallahia”.

³¹ Francesco Sansovino, *Gl'annali turcheschi overo vite de principi della casa othomana ne quali si descrivono di tempo in tempo tutte le guerre fatte dalla natione de Turchi in diverse*

campaniile otomane eșuate din 1462 și 1475. Și Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare sunt desemnați drept *principe* sau *palatino della Moldavia*³². Când amintește însă de expediția lui Baiazid al II-lea, din 1484, Ștefan apare drept „*Carabogdano Vaiuoda della Valacchia*”³³. Imprecizia terminologică a fost, foarte probabil, rezultatul utilizării unor surse diferite în descrierea evenimentelor din 1462, 1475 și 1484. Este de presupus că pentru Sansovino, ca și pentru cititorii operei sale, Ștefan și Carabogdano erau două personaje diferite.

Într-o altă lucrare, publicată de Sansovino nouă ani mai târziu³⁴, cei doi domni sunt amintiți în rândul celor care reușiseră să înfrângă oștile otomane: „*fu anco rotto da Draula Vaiuoda della Valacchia sotto Vasillo, castello posto oltre al Danubio verso Nicopoli et perdè quasi tutto l'essercito et egli se ne fuggi con poche persone. Solimano suo Bassa fu sconfitto nel medesimo luogo con trenta mila Turchi da Stefano vaiuoda della Moldavia*”³⁵. Prin urmare, voievozii a două țări diferite au înfrânt oștile sultanului în același loc, plasat de Sansovino dincolo de Dunăre, către Nicopol. Foarte probabil, la mai bine de un secol de la petrecerea evenimentelor, critica surselor utilizate pentru elaborarea unor lucrări referitoare la Imperiul Otoman pune destule probleme. Imprecizia terminologică a autorilor din secolul al XV-lea s-a transmis și s-a agravat un secol mai târziu, în așa măsură încât uneori personajele pot fi identificate doar prin raportare la conținutul unei informații. Așa este cazul următorului pasaj aparținând tot lui Sansovino. „*Ma havendo intesa che Negra principe di Podolia haveva assediato Chilim, sua città, lasciando l'essercito che era di sei mila persone [...] et partitosi da lor per far altre provisioni*”³⁶. Episodul se referă la asediul întreprins de Ștefan cel Mare în 1462 asupra Chilieii și este inserat după ce este menționat atacul turcilor asupra cetății Brăila (*Proilabo*), „*citta nobilissima et capo dello stato di Blado*”; potrivit lucrării lui Sansovino, la aflarea veștii, Vlad Țepeș și-a părăsit oștirea și a plecat pentru a strânge provizii. Dincolo de caracterul destul de confuz al informației, este greu de spus cum s-a putut transforma Ștefan în „*Negra principe di Podolia*”. Singura ipoteză care se poate formula este că Sansovino a înțeles destul de puțin din expunerea pe care Laonic Chalcocondil a făcut-o asupra evenimentelor. Folosirea ca sursă a cronicarului bizantin este amintită de Sansovino la începutul lucrării

---

Provincia del Mondo con molti particolari della Morea et elle case nobili dell'Albania et dell'Imperio et stato de Greci, Venetia, 1573.

³² *Ibidem*, p. 135: „Blado, Dracula, principe della Moldavia”; p. 147–148: „Stefano Palatino della Moldavia”.

³³ *Ibidem*, p. 161.

³⁴ Francesco Sansovino, *Informatione della militia Turchesca et de gli habiti de soldati Turchi*, publicată împreună cu *Discorso del S. Guglielmo Choul gentilhuomo lionese, consigliere del Re et presidente delle montagne del Delfinato sopra la Castrametatione et Bagni antichi de i Greci et Romani*, Vinegia, 1582.

³⁵ *Ibidem*, p. 7^v.

³⁶ Francesco Sansovino, *Annali turcheschi*, p. 137–138.

sale. Aflăm astfel că pentru redactarea propriei lucrări a folosit operele unor predecesori, cronicarul bizantin fiind amintit alături de Nicolo Sagundino, Cristoforo Riccherio, Gian Battista Egnatio, Paolo Giovio, Andrea Cambini, Giann'Antonio Menavino, Enea Silvio Piccolomini ș.a.³⁷. Dintre toți, doar Chalcocondil oferă o relatare a expediției și atacului lui Ștefan cel Mare asupra Chiliei și este de presupus că Sansovino a preluat o parte din informații. Este însă greu de știut dacă s-a folosit de un text în limba greacă sau a utilizat o traducere. Dacă această ultimă presupunere este corectă, s-ar putea înțelege mai ușor de ce „Bogdania Neagră” s-a metamorfozat în „Negra principe de Podolia”.

Subiecte de interes

Apariția lui Ștefan cel Mare în sursele venețiene a depins strâns de implicarea sa în războiul împotriva *Semilunii*. Sursele narative ne oferă o imagine discontinuă, narațiunea războiului dintre Veneția și Poartă fiind întreruptă de informații de pe alte fronturi. Excepția o constituie relatarea foarte amănunțită a lui Angiolello în privința campaniei din 1476. În rest, informațiile sunt extrem de sumare, fiind menționate doar anul, ținta expediției și rezultatul înfruntării. Autorii venețieni par să ignore motivele care l-au îndemnat pe domnul Moldovei să intre în război împotriva Porții și nu sugerează nicăieri că *Serenissima* ar fi încercat să integreze acțiunile lui Ștefan într-un proiect care ar fi trebuit să atragă în tabăra antiotomană pe regele Poloniei și pe tătarii din Hoarda Mare.

Singura legătură moldo-venețiană pare să fi fost, potrivit cronicarilor venețieni, indirectă: victoria de la Vaslui a făcut o impresie puternică și, după ce a fost confirmată de mai multe surse, cercurile conducătoare ale Republicii au sperat că ar putea încheia cu Mehmed al II-lea o pace avantajoasă³⁸.

Contextul regional al Europei central-răsăritene pare, la rândul său, destul de confuz pentru autorii venețieni care, nu de puține ori, puneau în legătură luptele lui Ștefan cu acțiuni similare ale „ungurilor, polonilor și rușilor”³⁹. Asemenea conexiuni s-au datorat, pe de o parte, nenumăratelor proiecte antiotomane din secolul al XV-lea, iar pe de altă parte intențiilor războinice declarate în repetate rânduri de Matias Corvin, iar ulterior de Ioan Albert. S-a observat de mult timp că Matias Corvin a prezentat acțiunile lui Ștefan drept acțiuni desfășurate sub flamura Ungariei pentru a-și spori prestigiul și a justifica, măcar în parte, subsidiile consistente primite din partea Sfântului Scaun și a Veneției.

Eforturile sale au avut succes în cazul unor puteri italiene ostile în general Veneției, precum Florența sau regatul Neapolelui. În ce măsură eforturile regelui au găsit ecou în cronicistica venețiană este greu de spus. Neîncrederea pare să fi

---

³⁷ *Ibidem*, p. 1. Interesant este că lucrarea este dedicată sfetnicului regelui Poloniei „Pietro Zborowski de Zbor palatino Sedomiriense, Camionascense, Stobuicense”.

³⁸ Domenico Malipiero, *Annali Veneti*, I, p. 112.

³⁹ *Ibidem*, p. 108, 110.

caracterizat raporturile veneto-ungare deși, în 1463, cele două puteri semnaseră un acord antiotoman. Matias își arătase nemulțumirea față de trimiterea unei ambasade în Moldova, după cum și venețienii fuseseră indispuși de gesturile amicale făcute de rege orașului Ancona.

Raporturile diplomatice tensionate s-au răsfârțat și în cronicistica venețiană, care a fost rezervată sau chiar ostilă în privința lui Matias Corvin. În schimb, față de Polonia ea pare să fi fost mult mai favorabilă. O analiză făcută de Paolo Morawski pe baza informațiilor lui Sanudo asupra campaniei lui Ioan Albert, încheiată cu dezastrul din Codrîi Cosminului, a ajuns la concluzia că Veneția a preluat versiunea oficială pusă în circulație de curtea polonă⁴⁰. Chiar și așa, rămân greu de explicat numeroasele știri care, pe tot parcursul anului 1497, au dat drept sigură pierderea de către turci a Cetății Albe și a Chilieii. Una este să-i fie atribuită lui Ștefan vina retragerii lui Ioan Albert din Moldova și cu totul altceva să dai drept sigură căderea în mâinile creștinilor a Chilieii și Cetății Albe, ba chiar și a cetății Lerici. În fapt, zvonul care dădea drept certe aceste cuceriri și adăuga chiar că a avut loc un raid până spre Caffa, pare să corespundă mesajului transmis de Ștefan Veneției în 1477: dacă cele două cetăți ar fi rămas în mâinile Moldovei, recuperarea pozițiilor din Crimeea s-ar fi putut face destul de ușor. Singurul lucru care se poate afirma este că, la mai bine de un deceniu de la cucerirea lor de către Baiazid al II-lea, cele două cetăți erau privite drept un punct strategic important în cazul unui atac împotriva Imperiului Otoman.

Acest fapt explică și de ce despre expediția din 1484 dispunem de un număr destul de mare de relatări venețiene. Și în acest caz, dependența de sursa de informare a influențat în mare măsură conținutul și acuratețea relatărilor. Nicolae Iorga observa că, între acestea, divergențele sunt mult prea mari „pentru a putea combina din ele o poveste sigură”⁴¹. Numărul de cetăți cucerite variază de la un caz la altul. Uneori, sursele amintesc doar ocuparea Cetății Albe, alteori ordinea în care este expusă cucerirea Chilieii și Cetății Albe, este inversată⁴². Există și situația în care sunt amintite trei cetăți cucerite. Un fragment dintr-un izvor narativ venețian publicat de Nicolae Iorga în volumul al III-lea din *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor* amintește că, în urma campaniei din 1484, Baiazid al II-lea a cucerit „Licostomo, Moncastro și Asprocastro”⁴³.

---

⁴⁰ Paolo Morawski, *Notizie dalle (future) „Indie d’Europa”*: Polonia, Lituania e Moscovia nei Diarii di Marin Sanudo – Anni 1496–1519, în „Annali della Fondazione Luigi Einaudi”, XXI, 1987, p. 52–58.

⁴¹ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899, p. 156.

⁴² V., de exemplu, știrile comentate de Andrei Pippidi, *O solie din Moldova la Veneția*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504–2004. Atlet al credinței creștine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 506.

⁴³ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 15: „Fato lo suo exercito, amdò personalmente ala conquista de dito paese, comquestò Licostomo e Moncastro, ale marine del fiume, et una altra terra: Asprocastro”.

Putem presupune că este vorba de o confuzie terminologică datorată fie suprapunerii unor știri provenite din surse diferite, fie necunoașterii de către autor a realităților geografice, fie, în sfârșit, o aluzie la existența unei cetăți pereche Cetatea Albă (*Asprokastron*) – Cetatea Neagră (*Maurokastron*)⁴⁴. Arheologia nu confirmă încă această interpretare și rămâne doar să sperăm că problema va fi soluționată prin cercetări viitoare⁴⁵.

Față de izvoarele narative, sursele diplomatice oferă o imagine mult mai nuanțată. Instrucțiunile acordate lui Emanuele Gerardo, rapoartele transmise de Matteo Muriano sau depeșele expediate în 1484 de Pietro Bembo și Giovanni Dario indică faptul că, în cazul Moldovei, ca și în cazul altor puteri ale epocii, „chestionarul politic” care trebuia completat de reprezentanții Signoriei privea întinderea țării, familia domnului, raporturile cu boierii, relațiile cu vecinii, potențialul militar și cel economic. Dacă implicarea Moldovei în războiul veneto-otoman din 1463–1479 nu ar fi avut nici un fel de impact asupra conducerii venețiene, foarte probabil *Serenissima* nu ar mai fi încercat să reînnoade legătura cu Ștefan cel Mare în timpul conflictului din 1499–1503. Dar poate cel mai fericit exemplu al locului ocupat de Moldova în politica venețiană a acelor ani o constituie uriașul tablou *I Natali di Venezia* care evocă, sub forma unei procesiuni, diferite episoade din istoria Veneției⁴⁶. D-l Andrei Pippidi a atras atenția asupra unui grup de personaje pe care vestimentația și înfățișarea „le plasează în aria ruso-română de stil bizantin”⁴⁷. Are mai puțină importanță, pentru tema de față, dacă grupul figurat constituie o referire explicită la un anume moment din istoria contactelor diplomatice veneto-moldovene sau dacă este vorba de însumarea amintirii mai multor solii venite din partea lui Ștefan cel Mare⁴⁸. Inserarea „ambasadorilor principelui Moldovei” indică faptul că, fie și pentru o perioadă scurtă de timp, acest principat căpătase pentru Veneția un loc bine conturat.

Câteva concluzii

La capătul acestor scurte precizări, se impun câteva concluzii. Cred că o apreciere strict cantitativă a referirilor la domnul Moldovei ar putea fi riscantă dacă ne raportăm la alți parteneri ai Veneției la lupta antiotomană precum Skanderbeg sau Uzun Hassan. În primul rând, pentru că Ștefan cel Mare s-a angajat în războiul

⁴⁴ Matei Cazacu, *A propos de l'expansion polono-lituanienne au nord de la Mer Noire aux XIVe–XVe siècles: Czarnigrad, la „Cité Noire” de l'embouchure du Dniestr*, în vol. *Passé turco-tatar. Present sovietique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, publ. par Chantal Lemercier-Quelquejey, G. Veinstein, S. E. Wimbush, Louvain-Paris, 1986, p. 99–122; Șerban Papacostea, *Maurocastrum și Cetatea Albă: identitatea unei așezări medievale*, în **RI**, VI, 1995, 11–12, p. 911–915.

⁴⁵ Ionel Căndea, *Raport preliminar privind cercetările arheologice de la Cetatea Albă – punctul citadela*, în „Istros”, IX, 1999, p. 223–257 + 55 pl.; Mariana Șlapac, *Cetatea Albă. Studii de arhitectură militară medievală*, Chișinău, 1998.

⁴⁶ Andrei Pippidi, *O solie din Moldova*, p. 499–508.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 502.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 500, 502–503.

cu Poarta într-un moment în care trecuse deja un deceniu de la izbucnirea ostilităților între Veneția și Imperiul Otoman. Pe de altă parte, pentru *Serenissima* era mult mai simplu să culeagă informații despre eroul rezistenței albaneze sau despre suveranul *Akkoyunlu*. În teritoriile albaneze, prezența venețiană era semnificativă, iar despre Uzun Hassan veștile soseau în lagună de la reprezentanții sau supușii Republicii care își desfășurau activitatea în Mediterana răsăriteană. Cu totul altfel stăteau lucrurile în cazul Moldovei. Până la stabilirea contactelor diplomatice, știrile din spațiul est-carpatic ajungeau în lagună fie prin bailul venețian de la Constantinopol (situație valabilă până în 1463)⁴⁹, fie prin medierea ungară.

În sfârșit, Skanderbeg era un personaj foarte cunoscut, fiind pe rând adversar și aliat al *Serenissimei*, iar Uzun Hassan se insera într-o lungă listă de personaje privite de tradiția politică occidentală drept providențiale în lupta împotriva Islamului. De la o epocă la alta, acest salvator venit din Orient a fost întruchipat de legendarul „preot Ioan”, de ilkhanul Persiei, Ghazan, de Timur Lenk, de emirii Karamaniei, de Uzun Hassan și, ulterior, în veacul al XVI-lea, de dinastia Safavizi ai Persiei. Ștefan cel Mare era, în schimb, un „personaj” nou în lupta antiotomană, iar atenția acordată nu a depins numai de interesul politic – care fără îndoială că a existat –, dar și de un întreg complex de factori care nu sunt întotdeauna ușor de sesizat. Dacă ar fi să reducem problema menționării Moldovei în sursele venețiene doar la chestiunea pragmatică a dorinței *Serenissimei* de a lărgi cât mai mult cercul dușmanilor Porții, nu am putea explica de ce Ștefan apare în anumite izvoare și este ignorat de altele. Amintesc doar două situații. Primul exemplu îl constituie două texte redactate aproximativ în aceeași perioadă, care au în centrul atenției aspectele diplomatice și militare ale politicii venețiene în Mediterana și în Peninsula Italică și care aparțin tipologic tipului analitic. Primul izvor este deja amintita operă a lui Domenico Malipiero, „Annali Veneti”, în timp ce al doilea este lucrarea *Annalium Venetorum pars quarta*, elaborată de Pietro Dolfin⁵⁰. Malipiero face referiri la Ștefan cel Mare pentru anii 1475 și 1484, fără a sugera nicăieri existența unui schimb de solii între Veneția și Moldova, sau a vreunui proiect în urma căruia Republica Sfântului Marcu ar fi încercat să integreze acțiunea Moldovei într-o uriașă diversiune nord-pontică îndreptată împotriva Imperiului Otoman. Pentru Malipiero, Moldova pare să fi ieșit din scenă în 1484, deși „Jurnalele” lui Sanudo pot contura o imagine sensibil diferită.

Pietro Dolfin nu are, în schimb, nici o mențiune despre Ștefan deși, în contextul războiului veneto-otoman din 1499–1503⁵¹, a părut să fie destul de

---

⁴⁹ Este cazul informațiilor oferite de Paolo Barbarigo despre asediul cetății Chilia în 1462; v. N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 125.

⁵⁰ *Petri Delphini Annalium Venetorum pars quarta*, a cura di Roberto Cessi e Paolo Sambin, Venezia, 1943 (Diarii Veneziani del secolo decimosesto).

⁵¹ Pentru acest subiect, v. Gaetano Cogo, *La guerra di Venezia contro i Turchi (1499–1501)*, în „Nuovo Archivio Veneto”, IX, 1899, t. 18, p. 5–76 și 348–421; an. X, 1900, t. 19, p. 97–139; S. N. Fischer, *The Foreign Relations...*, cap. VI, *War with Venice 1499–1503*, p. 61–82; Hans Theunissen,

interesat de situația Europei central-răsăritene. În cuprinsul „Analelor”, a inserat depeșe ajunse în cetatea lagunelor de la Corfu, Buda, Constantinopol, Chios, Coron și Modon centre în care, adeseori, ajungeau și informații referitoare la Țara Moldovei. De asemenea, lucrarea conține referiri la tentativele de alianță ale Veneției cu Ungaria, la evenimentele petrecute în Polonia sau la sosirea unei solii de la Moscova în cetatea Sfântului Marcu în anul 1500.

Aceeași discrepanță se constată dacă vom compara „Jurnalele” lui Marino Sanudo cu cele ale lui Girolamo Priuli⁵². Numeroasele referiri la spațiul românesc din opera celui dintâi nu au corespondent în lucrarea lui Priuli, deși ambii autori au fost interesați de problema otomană și de cea a comerțului mediteranean. Această situație nu cred că se poate explica doar prin invocarea interesului venețian, pentru că ar fi greu de înțeles de ce, pentru subiecte asemănătoare, unii dintre venețieni au părut interesați de informații pe care alții nu le-au utilizat. Cred că în bună măsură diferența a provenit nu atât din interes (sau lipsă de interes), cât din accesul la un anumit tip de informație.

Istoricul italian Paolo Morawski observa că, în „Jurnalele” lui Sanudo, numărul de referiri la spațiul polon a scăzut simțitor în două situații: atunci când nobilul venețian a îndeplinit funcția de *camerlengo* la Verona (aprilie 1501 – septembrie 1502) și în 1522 când a fost bolnav o perioadă îndelungată⁵³. Prin urmare, plecarea din capitală a însemnat o diminuare considerabilă a fluxului de informații pentru un autor care, altminteri, pare să fi notat cu conștiinciozitate aproape tot ceea ce îi cădea în mână. Situația a fost cu atât mai evidentă în cazul bolii, perioadă în care autorul „Jurnalelor” a fost obligat să își diminueze drastic activitatea.

Dar chiar și în cazul unei prezențe îndelungate la Veneția, un autor – fie chiar și membru al Marelui Consiliu – nu avea acces automat la orice tip de informație. Știri soseau din toate colțurile Europei, dar nu toate erau făcute publice. În *Diarii*, Sanudo menționează de fiecare dată când, în depeșele care i se puneau la dispoziție, anumite porțiuni erau lăsate în cifru. Putem presupune, de asemenea, că o parte din rapoartele primite nici măcar nu îi erau înmânate. Un posibil argument poate fi găsit în felul în care prezintă răscoala lui Gheorghe Doja⁵⁴, respectiv expediția orientală a sultanului Selim I, încheiată cu victoria de la Çaldıran⁵⁵. Aceste relatări, deși sunt extrem de amănunțite și se întemeiază pe scrisori

= *Ottoman Venetian Diplomats: the Ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents*, în „Electronic Journal of Oriental Studies” (= la adresa www2.let.uu.nl/solis/anpt/ejos), I, 1998, 2, p. 142–150.

⁵² *I Diarii di Girolamo Priuli [Aa. 1494/1512]*, I, a cura di Arturo Segre, Bologna, 1921; vol. II, a cura di Roberto Cessi, Bologna, 1933.

⁵³ Paolo Morawski, *Notizie dalle (future) „Indie d’Europa”*, p. 50.

⁵⁴ Marino Sanudo, *I Diarii*, vol. XIX, Venezia, 1887, col. 15–17 și 99–103.

⁵⁵ *Ibidem*, vol. XVIII, Venezia, 1887, col. 328, 343, 346, 393–395, 413, 426, 445.

reproduse integral, diferă totuși de varianta prezentată de Alvise Borghi, autor al unei *Istorie secrete* elaborată doar pentru uzul membrilor Senatului venețian⁵⁶. Foarte probabil, acest autor, care a îndeplinit funcția de secretar al Senatului⁵⁷, a avut la dispoziție un număr de documente care au rămas necunoscute lui Sanudo.

Am insistat asupra tuturor acestor chestiuni doar pentru a sublinia ceea ce era de altfel de presupus: a existat interes pentru acțiunile antiotomane ale lui Ștefan indiferent dacă Veneția s-a aflat în război sau în pace cu sultanul. Interesul politic pare să fi fost dublat de stăpânirea cetăților Chilia și Cetatea Albă, a căror pierdere a fost considerată la unison de sursele venețiene „*di molta importanza*” pentru că însemna eliminarea ultimei breșe în sistemul otoman al Mării Negre. Felul în care acțiunile domnului Moldovei s-au reflectat în cronicistica venețiană a depins însă de la un autor la altul, de un număr de factori pe care textul de față a încercat doar să îi schițeze.

---

⁵⁶ Alvise Borghi, *Historia Vinitiana Secreta*, Archivio di Stato Venezia, fond *Secreta Materie Miste Notabili* nr. 68. Pentru răscoala din Transilvania: p. 57^v–59^f; asupra campaniei lui Selim I cel Aspru: p. 62^f–64^v. Voi reveni într-un studiu aparte asupra reflectării acestor evenimente în cronica lui Alvise Borghi. Fragmente din această cronică au fost publicate anterior în *Storia Veneziana di Daniele Barbaro dall'anno 1512 al 1515 supplita nella parte che manca colla storia segreta di Luigi Borghi*, în *Archivio Storico Italiano*, tom. VII, parte seconda, Firenze, 1844.

⁵⁷ Pentru cariera și opera lui Alvise Borghi, v. *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. XII, Roma, 1970, p. 670 (autor G. Pillinini).